

EINDRAPPORT

Gewaardeerd Landschap

Inhoudsopgave

1. IDEE, AANLEIDING EN AANVRAAG	3
2. HET PROJECT IN KORT BESTEK	3
3. PROJECTORGANISATIE	4
4. OVERLEG EN BIJEENKOMSTEN	4
5. VERLOOP VAN HET PROJECT	5
6. OPGELEVERDE PRODUCTEN	14
7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	14

Inleiding

Onderhavig rapport is een verslag van het door de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) gehonoreerde project **'Gewaardeerd Landschap'**. Het is een feitelijk verslag dat wordt afgesloten met een opsomming van de opgeleverde producten, resultaten, conclusies en aanbevelingen. Naar aanleiding van het project verschijnen ook een **handreiking** en een **factsheet**.

1. IDEE, AANLEIDING EN AANVRAAG

Medio 2017 kwamen de initiatiefnemers van **'Gewaardeerd Landschap'**, Mirjam Koedoot, Wanne Roetemeijer, Derk Jan Stobbelaar en Edwin Raap, op instigatie van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) bijeen. Zij bleken afzonderlijk van elkaar ideeën te hebben om rondom landschappelijk erfgoed, participatie en de Omgevingswet een project te formuleren.

De ideeën werden samengebracht en najaar 2017 onder de toenmalige titel 'Op weg naar een landschappelijke Omgevingsvisie' als projectvoorstel ingediend bij de verantwoordelijk projectleider bij de RCE, Marlijn Baarveld. Toegevoegd aan het voorstel waren toezeggingen van de beoogde partners en pilotgemeenten. Eind oktober 2017 volgde het bericht dat het voorstel goedgekeurd was. Kort daarop volgde een startgesprek bij de RCE en ging het landelijke project van start.

2. HET PROJECT IN KORT BESTEK

'Op weg naar een landschappelijke omgevingsvisie' is kort na de start omgedoopt in 'Gewaardeerd Landschap'. Uit de projectaanvraag komt het volgende citaat:

"In ons project willen we een methode/aanpak ontwikkelen die gemeenten helpt om met burgers en organisaties landschapsbeleid te maken dat past binnen de omgevingsvisie. Landschapsbeleid dat inspireert bij nieuwe ontwikkelingen zoals energie, landbouw en overbodig geworden agrarische bebouwing. Landschapsbeleid dat gericht is op behoud/beheer en ontwikkeling van het groene en blauwe landschappelijke erfgoed. We bundelen bestaande kennis over het maken van lokaal landschapsbeleid en voeren pilots uit waarin we met burgers en organisaties de huidige kwaliteit van het landschap op een makkelijke en duidelijke manier vastleggen als input voor omgevingsvisies. Het resultaat van dit project is een beproefde en handzame aanpak voor andere gemeenten, om landschap als basis te gebruiken bij hun omgevingsvisie, plus kennis over de manier waarop een dergelijke landschapsbiografie kan worden vervlochten in een omgevingsvisie. Ook levert het praktijkvoorbeelden op hoe door het rijk beschikbaar gestelde landschapsdata gebruikt worden door gemeenten en andere partijen. Het breed communiceren van de resultaten is een belangrijk onderdeel van dit project."

Het project wilde een verbinding leggen tussen te onderscheiden landschapskwaliteiten en

toekomstige ruimtelijke opgaven zoals die in een omgevingsvisie worden omschreven. Dit is als volgt bereikt:

- Een landschapsbiografie is opgesteld voor elke pilotgemeente. Deze is voorgelegd, besproken en aangevuld met en door bewoners in de vier pilotgemeenten in een participatietraject. Dit leidde tot een set landschapskwaliteiten.
- De bewoners hebben in het participatietraject gezamenlijk de ruimtelijke opgaven en wensen voor de gemeente geïdentificeerd
- De landschapskwaliteiten en ruimtelijke opgaven zijn daarop met elkaar geconfronteerd: hoe kunnen we de landschapskwaliteiten benutten voor toekomstige planning? Biedt erfgoed handvatten? Dit mondde uit in aantal ontwerpprincipes per gemeente.
- Met een aantal gemeenten die al een omgevingsvisie hebben, zijn interviews afgenomen

3. PROJECTORGANISATIE

Landelijk projectteam

De initiatiefnemers vormden tevens het landelijke projectteam. Dit waren Mirjam Koedoot (Bureau Mirjam Koedoot), Wanne Roetemeijer (Bureau Roetemeijer), Derk Jan Stobbelaar (lector Van Hall Larenstein) en Edwin Raap (projectleider Landschap Noord-Holland). Zij kwamen gedurende het project zeven maal samen. Onderwerpen waren naast monitoren van voortgang en planning van het project, het samenstellen van een handleiding en het voorbereiden van de bijeenkomsten met de deelnemende pilots en de begeleidingscommissie.

Landschap Noord-Holland was verantwoordelijk voor de afwikkeling van de financiën in het project.

Opdrachtgever en begeleidingscommissie

Formele opdrachtgever namens de Rijksdienst

voor het Cultureel Erfgoed was Marlijn Baarveld. Zij heeft de begeleiding van het project gedelegeerd naar Guido Mauro, adviseur van de Regio Noord-West. De commissie bestond voorts uit Flip ten Cate (Federatie Ruimtelijke Kwaliteit), Gerrit-Jan van Herwaarden (Landschappen NL) en Sarah Ros (VNG). Guido Mauro zat vanuit zijn rol als opdrachtgever in de begeleidingscommissie.

Provinciale pilots

In vier gemeenten werden pilots uitgevoerd. De gemeenten werkten samen met de provinciale organisaties landschapsbeheer. Het betroffen

- Gemeente Wierden (*contact: Jan ten Tije*) en Landschap Overijssel (*contact: Martijn Horst*)
- Gemeente Leudal (*contact: Lars Helwegen*) en IKL Limburg (*contact: Sabine de Jong*)
- Gemeente De Wolden (*contact: Robert Koetschruiter*) en Landschapsbeheer Drenthe (*contact: Lotte Haddingh*)
- Gemeente Heiloo (*contact: Cor Ouwerkerk*) en Landschap Noord-Holland (*contact: Edwin Raap*)

De leden van het landelijke projectteam begeleiden elk ook een pilot: Mirjam Koedoot was betrokken bij Wierden, Wanne Roetemeijer bij De Wolden, Derk Jan Stobbelaar bij Leudal. Edwin Raap had een dubbelrol, omdat hij ook de pilot in Heiloo trok. Namens de RCE begeleiden Guido Mauro (Heiloo), Barbara Speleers (De Wolden en Wierden) en Cees van Rooijen (Leudal) de pilots.

Stagiairs VHL

Er waren twee groepen van ieder vier deeltijdstudenten Bos & Natuurbeheer van Hogeschool Van Hall Larenstein, die in het kader van hun eindopdracht bijdroegen aan de pilots in Heiloo en De Wolden.

4. OVERLEG EN BIJeenKOMSTEN

Het werk speelde zich grotendeels af bij de deelnemende pilotgemeenten en binnen het landelijke projectteam. Op gezette tijden vond

overleg plaats binnen de pilots en het projectteam, terwijl in totaal drie keer een bijeenkomst is geweest tussen projectteam en alle pilots (gemeenten + landschapsbeheer) samen.

Tussen projectteam en begeleidingscommissie zijn vier bijeenkomsten geweest.

Het aantal malen dat binnen de pilots overleg is gevoerd wisselde tussen de vijf en acht keer.

Vanzelfsprekend is er gedurende het hele project op regelmatige basis mailverkeer geweest tussen alle betrokken partijen.

5. VERLOOP VAN HET PROJECT

Kort na de opdrachtverstrekking door de RCE, kwam het landelijke projectteam bijeen om een planning en een plan van aanpak op te stellen. De eerste maanden van het project zijn benut voor het maken van de handleiding "Gewaardeerd Landschap". Hieraan is door Mirjam Koedoot en Wanne Roetemeijer gewerkt tussen januari en maart 2018.

In het rapport zijn 4 stappen onderscheiden, die door de gemeenten zijn doorlopen.

- Stap 1.** Voorbereiding (o.a. gebiedskeuze, analyse stakeholders, ruimtelijke opgaven).
- Stap 2.** Identificeren van het landschap (wat is het verhaal van dit landschap?)
- Stap 3.** Waarderen van het landschap en inventariseren wensen stakeholders
- Stap 4.** Maken product/rapport 'Gewaardeerd landschap'

Tegelijkertijd is een lijst met de te interviewen gemeenten opgesteld. Deze is tot stand gekomen door expert judgement en input vanuit de begeleidingscommissie. Het betrof gemeenten

die al ver waren met een omgevingsvisie en/of bekend staan om degelijk landschapsbeleid. De geïnterviewde gemeenten waren: Alkmaar, Staphorst, Leusden, Noordenveld, Peel en Maas, Rheden. Bij elke gemeente is dezelfde vragenlijst afgenomen via een open interview. Belangrijkste conclusies uit de interviews waren:

Analyse interviews Landschapsbiografie

De zes geïnterviewde gemeenten hebben al het een en ander gedaan om informatie over het landschap en de waardering daarvan te verkrijgen.

Naast informatie vanuit de burgers moet er ook informatie van experts verzameld worden (Leusden), anders is het te los zand. Er zijn veel manieren ingezet om informatie van belangengroepen los te krijgen. Het is van belang om de landschapsbiografie daarin goed te positioneren. Wat maakt de landschapsbiografie uniek, beter dan wat er al is? De kwaliteit van het landschapsverhaal kan daarbij een rol spelen (Alkmaar). Soms overheersen de boeren in het uiten van hun mening. Sommige groepen zijn niet goed georganiseerd (alternatieve boeren) waardoor je ze niet goed kunt meenemen in het proces. Rheden en Peel en Maas merkten dat in ateliers er op sommige punten al tot overeenstemming tussen groepen gekomen kon worden. Daar waar men niet uit kwam had in Rheden de politiek een taak om knopen door te hakken. Dat betekent dat in de basisstukken de verschillende meningen van groepen naast elkaar mogen staan en als zodanig beschreven worden. In de uitwerking zijn mensen merkwaardig genoeg ook minder geïnteresseerd. Er

komen minder mensen naar dit soort bijeenkomsten.

Integraliteit is een vak apart (Alkmaar). Hoe dit te regelen intern? Een speciale ambtenaar daarvoor? Peel en Maas ziet het intern meekrijgen van de ambtenaren als de grootste uitdaging bij de implementatie van de omgevingswet. Hoe het werk behaarder houden als je integraal en interactief moet gaan werken? Staphorst geeft aan dat de landschapsbiografie niet los moet staan van de andere beleidsvelden in het ontwikkelen van de omgevingsvisie, liefst ook fysieke en sociale doelen integreren. De interviews zijn nog vaag als het gaat over het meenemen van landschapskwaliteiten in ontwikkelingen. Sommige gemeenten weten dit niet goed vorm te geven maar Noordenveld schakelt daar soms landschapsbeheer voor in. In de uitvoering samenwerken met andere partijen, kan dus ook.

Bijeenkomsten met vertegenwoordigers van alle pilots

De handleiding werd op 15 maart 2018 besproken op de startbijeenkomst voor de pilots op Hogeschool Van Hall Larenstein. Het project ging voor de pilots toen van start.

In die bijeenkomst werd voorts uitgebreid ingegaan op het maken van een landschapsbiografie. De pilots gingen tenslotte na welke stakeholders uitgenodigd zouden moeten worden voor deelname aan het participatieproces. Uiteraard betroffen dit de bewoners van de gemeenten en deelnemende dorpen, maar ook bijvoorbeeld de LTO, natuurbeheerders en waterschappen.

De tweede bijeenkomst in juni stond in het teken van de start van de pilots, de visualisaties en een

presentatie van de gemeente Staphorst over hun aanpak van de totstandkoming van hun Omgevingsvisie.

De derde en laatste bijeenkomst vond in januari 2019 plaats. Er is toen teruggekeken op het proces en de kansen en lessen voor de toekomst zijn besproken.

Start participatieproces

De participatie vormde de kern van het project. Doel was immers om via participatie op het spoor te komen van de wensen van bewoners ten aanzien van hun landschap. De handleiding stelde voor om het proces als volgt in te richten:

- Opstellen van een concept landschapsbiografie voorafgaand aan de eerste bijeenkomst
- Drie bijeenkomsten met bewoners.
 - Tijdens de eerste bijeenkomst: de opgestelde biografie presenteren en laten aanvullen door de aanwezigen. Tevens met bewoners bepalen wat zij als ruimtelijke opgaven zien voor hun gemeenten in de komende decennia.
 - Een tweede bijeenkomst in de vorm van een fietstocht door het buitengebied van de gemeente/deelnemende kernen. Route laten bepalen door de uitkomsten van de eerste avond (waar liggen de opgaven en is er discussie?)
 - Op de laatste bijeenkomst de resultaten presenteren in de vorm van onderscheiden landschapskwaliteiten en ruimtelijke opgaven. Deze resultaten bespreken en waar nodig aanpassen of aanscherpen.
- Opstellen eindrapport met daarin op basis van de bevindingen van de bijeenkomst een aantal ontwerpprincipes over omgang met landschap. Dit rapport is met de aanwezigen teruggekoppeld, hetzij via mail, hetzij in de vorm van een bijeenkomst, zoals in Leudal in januari 2019.

Per gemeente namen gemiddeld 25 tot 40 personen deel aan de bijeenkomsten en fietstochten. Om een beter beeld te krijgen van wat

onder de bevolking speelde, zijn in Heiloo enquêtes afgenomen.

De bijeenkomsten zijn actief bekendgemaakt via de lokale media, gemeentepagina's en social media van de gemeenten en de provinciale organisaties. In Wierden werden bewoners uitgenodigd via een lokale werkgroep van de Agrarische natuurvereniging, met de gemeente als mede-afzender.

Ondersteunend aan dit proces en onderdeel van het opstellen van het eindrapport zijn drie producten ontwikkeld.

Landschapsbiografie en studenten VHL

Aanvankelijk was het idee om het maken van de landschapsbiografie in zijn geheel met de bewoners op te stellen. Al snel werd duidelijk dat dit een enorme tijdsinspanning zou vergen, waardoor het project niet binnen de gestelde termijn opgeleverd zou worden. Daarom is er voor gekozen om de biografie door de landschapsbeherende organisatie op te stellen en voor te leggen aan de deelnemers aan de participatiebijeenkomsten. In Leudal hebben burgers overigens wel een grote bijdrage

geleverd. In twee gevallen, Heiloo en De Wolden, werden de biografieën opgesteld door de studenten van Van Hall Larenstein onder begeleiding van de provinciale organisaties. Bij het opstellen van de biografie werd er vanuit gegaan dat veel kennis die in de Landschapsatlas van de afdeling landschap van de RCE nuttig zou zijn, zoals de regiobeschrijvingen van Panorama Landschap¹ (<https://landchapnederland.nl/panorama-landschap>). In de praktijk bleek dit tegen te vallen en was terugvallen op lokale of regionale bronnen noodzakelijk.

De opdracht van de studenten ging overigens verder dan alleen de biografie opstellen. Op basis van de onderscheiden landschapskwaliteiten, gingen ze op zoek naar geschikte inpassingslocaties voor een zonnepark en een woonwijk. Dit laatste onderdeel stond los van het project 'Gewaardeerd Landschap'.

¹ Al tijdens de interviews met de gemeenten bleek dat de Landschapsatlas nagenoeg onbekend was bij de geïnterviewden. Als deze al bekend was, gaven ze aan dat bv Panorama Landschap weliswaar heel veel goede informatie biedt en een goede opzet volgt, maar te globaal blijft voor het gemeentelijke niveau.

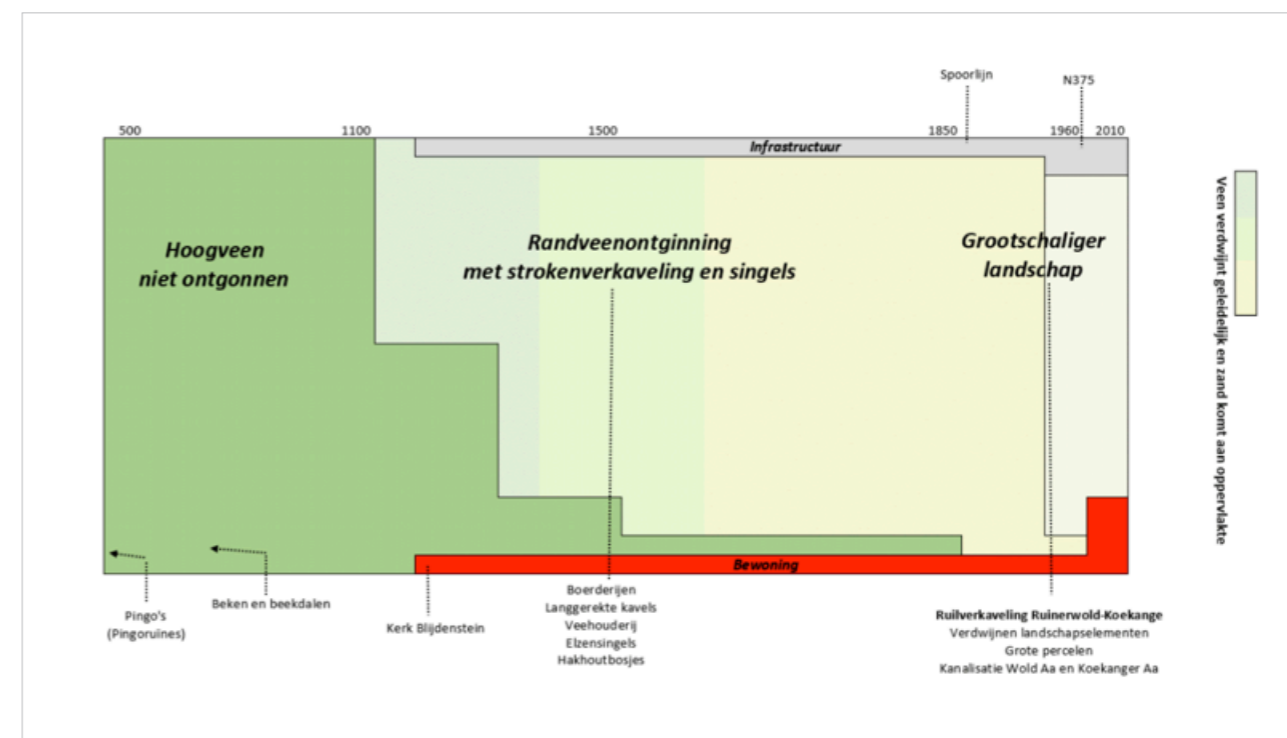
↑ VISUALISATIES FLUX

Visualisaties Fluxx

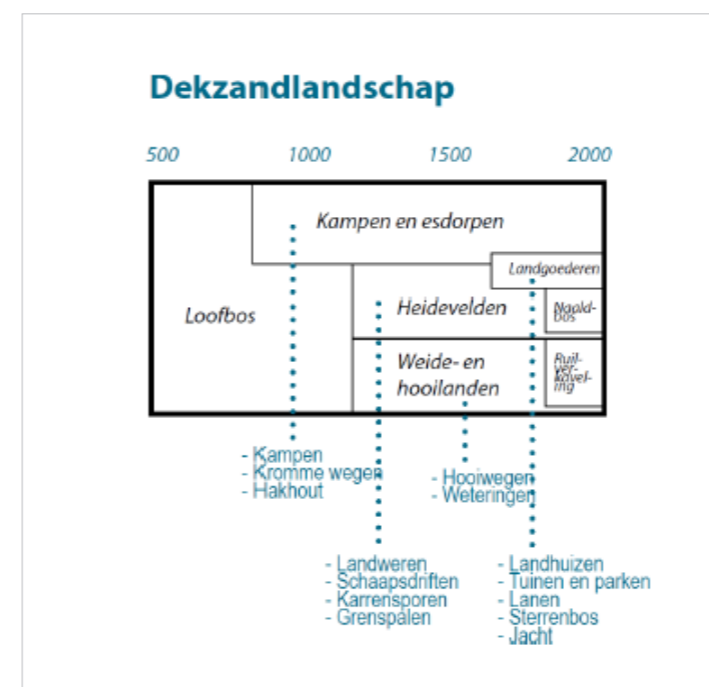
Ondersteunend aan het verhaal van de landschapsbiografie is besloten om een ontwerpbureau in te schakelen voor visualisaties. Voor drie pilots is een tijdlijn met vier visualisaties gemaakt, te weten voor 500, 1500, 1850 en 2000. Daarbij is er bewust niet voor gekozen om een landschapsreconstructie te maken van het onderzoeksgebied, maar een veel vrijere vorm van verbeelding toe te passen van hoe het landschap er in die periodes

uit zag. Zo'n vrijere vorm heeft als voordeel dat mensen niet op perceelsniveau kijken maar het iets meer globale landschapsverhaal lezen. Jaartallen zijn gekozen op basis van zogenaamde 'breuken' in de landschapsontwikkeling.

Voor De Wolden is geen visualisatie gemaakt, omdat hiervoor door uitloop van het participatieproces de tijd ontbrak.

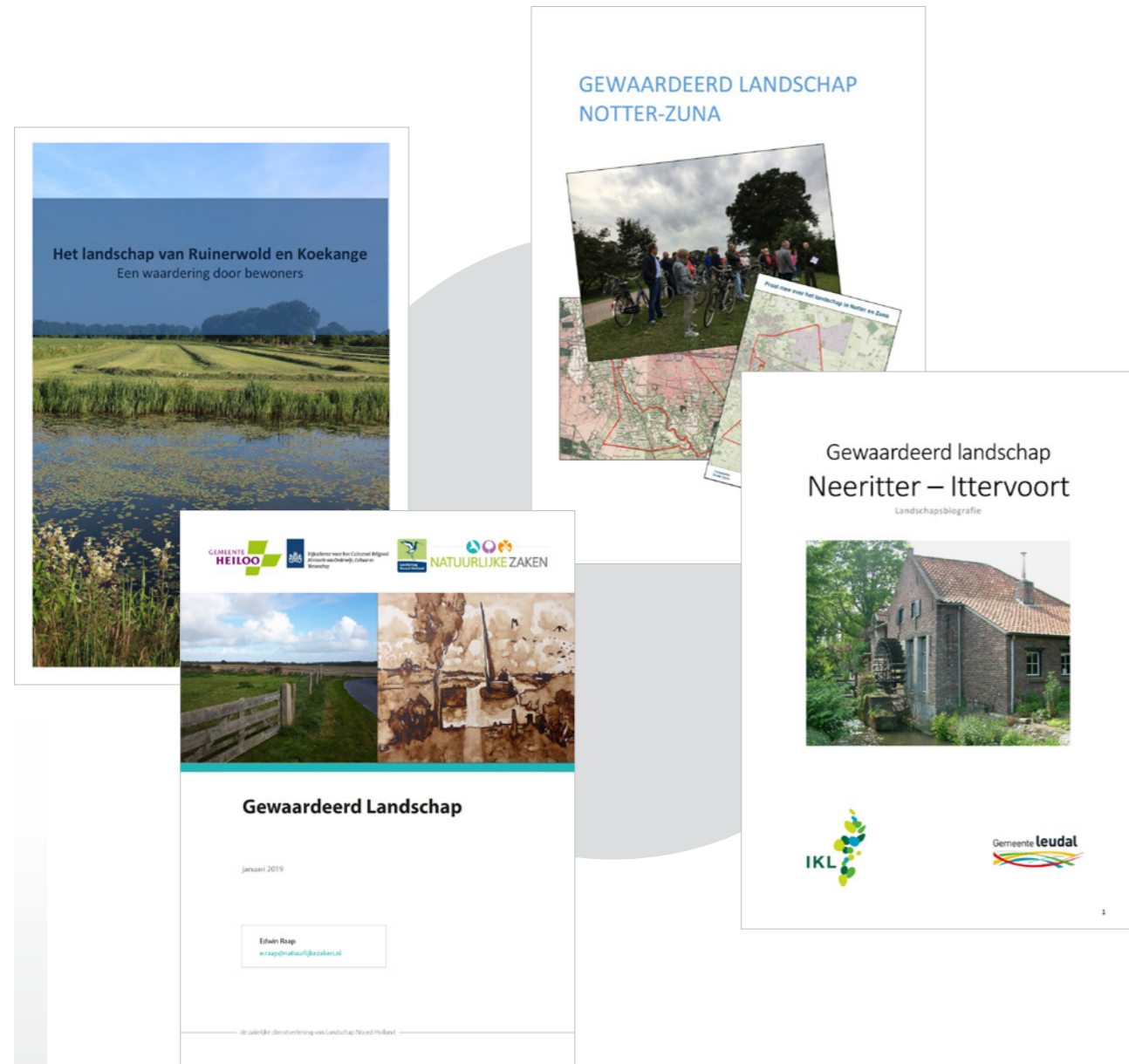
↑ LANDSCHAPSMATRIX VAN KOEKANGE (DE WOLDEN)

↑ LANDSCHAPSMATRIX VAN NOTTER-ZUNA (WIJERDEN)

Landschapsmatrix

Een andere vorm van visualisatie vormde de zogenaamde Landschapsmatrix. Dit instrument, dat door Landschap Overijssel is ontwikkeld, is ook een tijdlijn, waarin de kenmerkende onderdelen van een landschap in de tijd worden uitgezet, voorzien van enkele karakteristieke elementen per periode. De matrix bleek nuttig, maar niet op het moment wanneer deze uitgebreid moest worden toegelicht. Het vergt wel enig ruimtelijk inzicht van bewoners of andere stakeholders om de landschapsmatrixen te begrijpen. Op deze pagina staan de landschapsmatrixen van De Wolden en Wierden.

Eindrapporten en ontwerpprincipes/ ontwikkelingsrichtingen

Van elke pilot is een eindrapport verschenen. De inhoud van elk rapport volgde de indeling van de handleiding Gewaardeerd Landschap. De rapporten waren daarmee goed met elkaar te vergelijken. Elk rapport bevat de landschapsbiografie en een verslag van de participatie. Het hoofddeel van het rapport eindigt met een set ontwerpprincipes en conclusies. De rapporten zijn separaat opgeleverd aan het landelijke projectteam, de begeleidingscommissie, de RCE en de betreffende gemeente.

De ontwerpprincipes of ontwikkelingsrichtingen zijn het resultaat van de confrontatie van de landschapskwaliteiten met de onderscheiden ruimtelijke opgaven in de gemeente: hoe kunnen de kwaliteiten richting geven aan of bepalend zijn voor de te maken keuzes op bijvoorbeeld het gebied van energie, klimaat en woningbouw? Wat leert ons het verleden voor ontwerp en locatie?

Als voorbeeld kan een ontwerpprincipe uit het rapport over Heiloo gelden:

De agrarische sector is kenmerkend voor het buitengebied. Deze drager behouden en ruimte voor ontwikkeling en modernisering

De landbouw is nodig als drager van het buitengebied. Voor ontwikkelingen op dit gebied gelden dezelfde principes als elders in de gemeente. Dit kan bijvoorbeeld betekenen nieuwbouw uit de zichtlijnen van de open delen houden, gebouwen aan de zoom van de bossen, plaatsing in 'boskamers'. Kortom: duidelijke ontwerpkeuzes, niet alles kan zo maar. Aandacht voor de waarden van het historisch gegroeide landschap met weidevogels. (Let op: casus in afbeeldingen is fictief)

↓ TWEE ARTIKELEN IN ROMAGAZINE UIT 2018 WAAR INGEGAAN IS OP 'GEWAARDEERD LANDSCHAP'. LINKS HET JANUARINUMMER, RECHTS HET DECEMBERNUMMER (ARTIKEL OOK ONLINE TE LEZEN).

Presentatie resultaten

De rapporten zijn in concept besproken op de laatste bijeenkomst van het participatieproces. De definitieve versie van de rapporten is per gemeente eind 2018 opgeleverd aan het gemeentebestuur en/of de Raad.

Gedurende 2018 verscheen er een serie artikelen in het ROMagazine over het programma Erfgoed & Ruimte. Op Gewaardeerd Landschap is twee keer ingegaan: bij de start een kort stukje over het doel van het project en in het decembernummer met een uitgebreid interview met Edwin Raap in zijn functie als landelijk projectleider.

Tijdens een drukbezochte bijeenkomst van het Platform Agrarisch Erfgoed in juni 2018 gaf Wanne Roetemeijer een korte presentatie over het project. De landschapsmatrix werd als nieuw

instrument gepresenteerd. Aanwezigen plaatsten diverse opmerkingen, die meegenomen werden in het vervolg van het project.

Het onderwerp omgevingswet en de daaruit voortvloeiende omgevingsvisies staan op dit moment volop in de belangstelling. Door heel het land vinden bijeenkomsten en cursussen plaats. De RCE draagt daar zijn steentje aan bij. Najaar 2018 werd in samenwerking met de provinciale steunpunten monumentenzorg een serie bijeenkomsten georganiseerd voor ambtenaren erfgoed waarin de omgevingsvisie centraal stond. Gewaardeerd Landschap is daarin telkens als voorbeeld genoemd. Bij de bijeenkomsten in Drenthe en Noord-Holland werden respectievelijk Wanne Roetemeijer en Edwin Raap gevraagd om de provinciale pilot te presenteren. Van de Noordhollandse dag is een verslag beschikbaar op <https://www.steunpunterfgoednh.nl/erfgoed-in-omgevingsvisie/>

↑ GETEKEND VERSLAG' MAAKTE DEZE IMPRESSIE VAN DE BIJEENKOMST IN NOORD-HOLLAND.

Ook internationaal staat de komst van de Omgevingswet in de belangstelling. Dat was voor de RCE mede aanleiding om op het PECSRL-congres in september 2018 in Clermont-Ferrand een sessie te organiseren gebruik van kaarten in ruimtelijke planvorming. Er zijn twee Nederlandse lezingen in het kader daarvan verzorgd. Eén over de Landschapsatlas (Otto Brinkkemper) en één over Gewaardeerd Landschap (Edwin Raap; die de sessie in opdracht van de RCE ook organiseerde en voorzat).

Zie ook <https://pecsrl2018.sciencesconf.org/resource/page/id/41>

Wanne Roetemeijer presenteerde de tussenresultaten van het project bij de RCE tijdens het Platform Agrarisch Erfgoed in juni 2018.

Mirjam Koedoot hield in oktober 2018 voor IVN landelijk een lezing over het project.

Derk Jan Stobbelaar verzorgde in november 2018 een workshop over Gewaardeerd Landschap in Zutphen in het kader van de agenda Landschap van de provincie Gelderland.

↑ 'NEDERLAND VERANDERT' IN DE VAN NELLEFABRIEK IN ROTTERDAM

Nederland veranderd/t

In het projectvoorstel was sprake van het beleggen van een symposium eind 2018 waarop de resultaten van het project gepresenteerd zouden worden. In de loop van het jaar bleek dat de RCE het plan had opgevat om ter afsluiting van de VER 2.0 een grote landelijke werkconferentie te organiseren. Daarop is besloten om het project op deze conferentie te presenteren. Op 3 december 2018 vond dit plaats onder de titel 'Nederland Veranderd/t' in de Van Nellefabriek in Rotterdam, waar ruim 700 erfgoedprofessionals, ontwerpers, bestuurders op af kwamen. De workshop over 'Gewaardeerd Landschap' was in een mum van tijd volgeboekt. Deelnemers werd uitgedaagd om zelf ontwerpprincipes te formuleren naar aanleiding van de landschapskwaliteiten en opgaven van de gemeente Heiloo. Deelnemers gaven na afloop aan het een zeer

interessante werkvorm te hebben gevonden. Na afloop van de pilot heeft IKL Limburg samen met de gemeente Leudal een avond georganiseerd onder de titel 'Avond van het Landschap'. Veel Limburgse gemeenten kwamen daar op af en zijn geïnformeerd over het project en de aanpak. Naast een Wethouder van Leudal waren ook een Gedeputeerde en een Waterschapsbestuurder aanwezig. Of er vervolgprojecten uit voortvloeien is op het moment van schrijven nog niet duidelijk.

↑ DERK JAN STOBBELAAR PRESENTEERT 'GEWAARDEERD LANDSCHAP' TIJDENS DE BIJEENKOMST BIJ DE RCE OP 2 MAART 2019.

Tenslotte is op 2 maart 2019 tijdens de winterbijeenkomst van het Netwerk Historisch Cultuurlandschap bij de RCE door Derk Jan Stobbelaar een presentatie gegeven over het onderdeel Landschapsbiografie in de gemeente Leudal.

6. OPGELEVERDE PRODUCTEN

Gedurende het project zijn de volgende producten opgeleverd:

- Handleiding
- Landschapsbiografieën 4 pilotgemeenten
- Eigen ontwerp opdrachten voor 2 pilotgemeenten door studenten VHL
- Eindrapporten 4 pilotgemeenten (met daarin ook de landschapsbiografieën)
- Meerdere presentaties over het project door leden van het landelijke projectteam
 - Idem door leden van de pilots, waarbij in het bijzonder de 'Avond van het Landschap' op 6 februari 2019 in Leudal opvalt.

- Eindverslag project (= dit rapport)
- Handreiking 'Landschapsbiografie en participatie in de gemeentelijke omgevingsvisie'
- Factsheet 'Gewaardeerd Landschap'
- Twee artikelen in RO Magazine 2018 met aandacht voor het project
- Op te stellen artikel voor vakblad over verloop, resultaten en conclusies van het project²

Overige resultaten

Het participatieproces is in alle pilots goed verlopen. Wel konden enkele waardevolle lessen getrokken worden (zie verder).

De gemeenten gaven alle aan het proces met veel plezier te hebben doorlopen en verder te willen op de ingeslagen weg. De rapporten vormden een goede basis om het gesprek te voeren met de bewoners. Representativiteit van het proces is een bekend probleem in dergelijke projecten en is ook nu niet opgelost.

7. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

De participatie leerde ons de volgende lessen:

- Een korte doorlooptijd houdt mensen betrokken bij het onderwerp
- Wees helder over wat wel en niet kan; duidelijke kaders zijn gewenst
- Idem ten aanzien van de status: wat levert het proces op en wat gaat de gemeente er vervolgens mee doen? Deelnemers moeten het gevoel hebben dat hun mening ertoe doet

² Dit laatste product zal in 2019 verschijnen als samenwerking tussen de leden van het landelijke projectteam met input vanuit de pilots. In welk blad is nog niet bekend, mogelijk het tijdschrift van de RCE.

- Inhoudelijk kwam uit elke pilot naar voren dat alleen al het gegeven dat verschillende partijen (bijna) voor het eerst met elkaar in gesprek raakten, als grootste winst is gezien. Men kreeg zicht op en begrip voor elkaars belangen.
- Gemeenten gaven te kennen vaker op deze wijze met burgers in gesprek te willen ("we zijn nog niet uitgepraat")
- Noteer goed de achtergrond van deelnemers en hun meningen. Er zitten belangen achter die bekend moeten zijn bij de gemeente, zoals die van agrariërs. Dit is mede ingegeven vanuit de motiveringsplicht.

Overige conclusies en aanbevelingen

De landschapsbiografie, inclusief visualisaties en landschapsmatrix, als startpunt voor de participatie werkt. In het huidige beleidsjargon wordt dit ook wel 'op zoek gaan naar de narratief van de plek'. De biografie schetst niet alleen de ontwikkelingen in het landschap, maar geeft ook zicht op wat de mensen er van vinden en hoe zij het landschap beleven.

Van belang is dat dit verhaal zo objectief mogelijk is en vrij is van waarden. Waardering van bestaande elementen en structuren moet vermeden worden: het gaat om de beschrijving van de karakteristieke ontwikkelingen. Gebruikers (in geval van participatie veelal bewoners) destilleren daar zelf waarden en/of landschapskwaliteiten uit.

Er zit een klein verschil tussen de opzet van de handreiking en de in de pilots gebruikte handleiding. Her en der zijn andere termen gebruikt (o.a. ontwikkelingsrichting en ontwikkelingsprincipe).

Het opstellen van een landschapsbiografie en landschapsmatrix bleek voor de studenten een (te) lastige opgave. Niet-ingevoerden in deze materie hadden er moeite mee. Sowieso hadden de biografieën de neiging te uitgebreid te zijn en daarmee het overzicht te verliezen. De matrix vergde een mate van abstractie die niet vanzelf-

sprekend is. Professionele inzet is dus vereist. Voor het verkrijgen van snel inzicht in de landschappelijke ontwikkelingen zijn regiobeschrijvingen van Panorama Landschap nuttig (zie verder).

De confrontatie van landschapskwaliteiten met ruimtelijke opgaven en deze vervolgens te vertalen naar ontwikkelingsrichtingen en -principes is nuttig. Het geeft gemeenten handvatten voor de toekomst, zonder daarmee de toekomst te beperken. De principes zijn ontwikkelingsgericht, maar met duidelijke inspirerende link naar het bestaande erfgoed. Inzet van ontwerpers in dezen is nuttig.

Bij de projectaanvraag in 2017 is onder meer gesteld, dat de Landschapsatlas van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed, en dan in het bijzonder Panorama Landschap, een belangrijke kennisbron is voor gemeenten om landschapsinformatie te vinden. De insteek in het project was om de regiobeschrijvingen uit Panorama Landschap te gebruiken voor het opstellen van de vier landschapsbiografieën. Ook bij de interviews is hier aandacht aan besteed. In vrijwel alle gevallen hebben we moeten constateren dat bij gemeenten er niet of nauwelijks kennis is over de Landschapsatlas, noch dat het kennisportaal www.landschapinnl.nl bekend is of zal worden. Kennelijk is de afstand tussen rijks- en gemeentelijk niveau voor wat betreft de beschrijvingen te groot. De provinciale schaal zou een betere schakel kunnen vormen. Zo bevat bijvoorbeeld de Leidraad Landschap & Cultuurhistorie van Noord-Holland (<https://leidraadlc.noord-holland.nl/>) ensembles die wel aansluiten op Panorama Landschap.

Tenslotte: gezien de grote invloed van de Omgevingswet op landschap en erfgoed, is het goed dat de RCE blijvend inzet op aandacht voor deze onderwerpen binnen de Omgevingsvisies, Omgevingsplannen en -programma's en hierop monitort.

COLOFON

Organisatie Gewaardeerd Landschap

Landelijk projectteam

Wanne Roetemeijer (*Bureau Roetemeijer*)

Mirjam Koedoot (*Bureau Mirjam Koedoot*)

Edwin Raap (*Natuurlijke Zaken/Landschap Noord-Holland*)

Derk-Jan Stobbelaar (*Hogeschool Van Hall- Larenstein*)

Begeleidingscommissie

Guido Mauro (*Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed*)

Flip ten Cate (*Federatie Ruimtelijke Kwaliteit*)

Gerrit-Jan van Herwaarden (*LandschappenNL*)

Sarah Ros (*Vereniging Nederlandse Gemeenten*)

